

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXXI (2024).
Книжка / Issue 2

DOI: 10.54664/AJQM4919

БЪЛГАРСКОТО ПОЛИТИЧЕСКО И ЕТНИЧЕСКО ПРИСЪСТВИЕ В ГР. ОБЛУЧИЦА–ИСАКЧА ОТ КРАЯ НА XII ДО КРАЯ НА XVII В.

Тервел ПОПОВ*

THE BULGARIAN POLITICAL AND ETHNICAL PRESENCE IN OBLUCHITSA- ISAKCHA FROM THE END OF 12TH TO THE END OF 17TH CENTURIES

Tervel POPOV

Abstract. *During the 13th–15th centuries Obluchitsa-Isakcha was ruled by various states. It finally fell under Ottoman rule in 1419/1420. A number of authors claim that the Danubian town was located on Bulgarian lands. The name “Obluchitsa” also testifies to his Bulgarian affiliation. It was preserved and used alongside the name “Isakcha” for a long time, wich is evident in many historical sources. In 1462 Bulgarians were the predominant Christian population inhabiting Obluchitsa-Isakcha. Although foreign invasions had a negative impact on the town's population, the Bulgarian ethnical presence remained strong among its diverse population in the 16th–17th centuries.*

Keywords: *Obluchitsa-Isakcha, Bulgarian political and ethnical presence, Bulgarian Tsardom, Nogay, Golden Horde, Ottoman Empire.*

Гр. Облущица, наричан от татарите и турците Исакача, има стратегическо разположение в района на Дунавската делта, на един от най-значимите бродове на Долен Дунав. През вековете градът е кръстопътище за много народи и племена. В тази връзка ще цитираме мнението на българския изследовател Васил Аврамов (1860–1946): „Това място е играло важна роля [...] през всички времена и епохи чак до Световната война в 1915–1918 г.; то без съмнение ще я играе и в бъдеще“ [Аврамов, В. 1929, с. 152]. Редица извори пряко или косвено свидетелстват за българската принадлежност на дунавското пристанище. Основната цел на настоящата работа е да се разгледа българското политическо и етническо присъствие в Облущица-Исакача в периода на възобновеното Българско царство (XII–XIV в.) и българското население в града през първите три столетия на османското владичество (XV–XVII в.) на основата на писмени и археологически данни. Александър Кузев (1932–2003) дава примери в това отношение [Кузев, А. 1971, с. 77–87; Кузев, А. 1981, с. 211–216], но има и много други сведения, които ще бъдат

* **Тервел Попов** – доктор по история, Софийски университет „Св. Климент Охридски“; България; @komitnikola@abv.bg

представени тук. Някои от тях са малко познати в българската историческа наука и могат да хвърлят допълнителна светлина върху посочения проблем.

Едва ли е необходимо да се доказва българската власт в района на Делтата през Ранното Средновековие, когато до 971 г. дн. Североизточна България и Добруджа представляват „ядката“ на българската държавност. Показателно е, че в „Българския апокрифен летопис“ от XI в. началото на Дунавска България се свързва с „Карвунската земя“ [Тъпкова-Заимова, В. Милтенова, А. 1996, с. 195, 199]. На североизток българите владеят земите до р. Днестър, в които за отбрана им служат трите вала – Галацки, Южен Бесарабски и Северен Бесарабски [Рашев, Р. 1982, с. 28–29, 74, 77], както и днестърското дървено-землено укрепление при дн. с. Калфа [Чеботаренко, Г. Ф. 1973]. Междуречието Днестър-Днепър представлява „буферна зона“ между българската държава и Хазарския хаганат [Рашев, Р. 2008, с. 34]. Прочутият „Онглос“ вероятно обхваща територията, заключена между Южния Бесарабски, Галацкия и Добруджанския вал, а негов център е военният лагер при дн. с. Никулицел [Рашев, Р. 2008, с. 31–32], който при първите владетели на Дунавска България остава главно държавно средище заради заплахата от хазарите [Гюзелев, В. 1994, с. 40–41; Атанасов, Г. 2015, с. 224–226, 254–260].

Станът при Никулицел е само на ок. 11 км от дн. гр. Исакча и този факт показва, че районът на града се е намирал в самия център на българската държава при канове Аспарух (680–701) и Тервел (701–722). За да установят първото си политическо средище на Долен Дунав именно тук, българите са оценили значението на близкия брод за връзката между двата речни бряга. На мястото на римската и ранновизантийска крепост Новиодунум възниква средновековният град Облущица. Там са намерени старобългарски находки: глинен съд със знака ипсилон с две хасти (YI), фрагмент от амфора с кирилски надпис „нашъ“ и др. [Кузев А. 1981, с. 211–212]. Южната стена на твърдината от римско-византийската епоха е преустроена в края на XIII – началото на XIV в. [Stănică, A.-D. 2015, p. 158] Причината за това вероятно се корени в междуособиците, разразили се в Златната Орда през този период.

Археологическите проучвания при Исакча разкриват поселищен живот от XI–XIII в. с вкопани и надземни жилища, християнски некрополи, пещи, сечива, обикновена и художествена керамика, накити и голям брой монети, които свидетелстват за мястото на града като оживен икономически център. Практикували са се занаяти като грънчарство, железарство, дърводелство, каменоделство, тъкачество и др. [Stănică, A.-D. 2015, p. 157–161]

Още в началото на освободителното въстание на Теодор-Петър (1185/1186–1190, 1196–1197) и Иван Асен I – Белгун (1190–1196), българите контролират Дунавската делта – оттам двамата братя преминават с войската си на север от Дунав, след като в 1186 г. са разбити от ромеите. Хронистът Ансберт отбелязва тамошната българска власт през 1189 г. Той пише, че Асеновци владеят „по-голямата част от България и откъм Дунав, чак дотам, където той се влива в морето“ (in Bulgaria maxima parte ac versus Danubium, quousque mare influent) [Historia de expeditione... 1928, p. 33; ЛИБИ, III, 1965, с. 257; Гюзелев, В. 2000, с. 90]. Българският контрол над Делтата гарантира безпрепятственото преминаване на военни подкрепления за търновските царе, съставени от кумани, бродници, алани и други степни племена и общности. Вероятно те са прекосявали Дунав през брода при Облущица-Исакча [Павлов, П. 1989, с. 26].

През 1190 г. византийският флот навлиза в дунавските устия, за да разруши българските позиции в района и да прекъсне пътя на военната помощ за България. Ромеите имат някои успешни действия срещу българите и куманите, които са причина за тържествуването на византийския историк и ретор Никита Хониат (ок. 1155–1215/1216): „И тази река [Исър=Дунав] шумно се радва [...], удряна най-последно и след много години от ромейски весла. Тя [реката] скоро чу крясъците и видя загиването на варварите и, течейки окървавена, се влива в Евксинския понт...“ [ГИБИ, XI, 1983, с. 102]. Флотът трябва да подсури успеха на сухопътната армия, която се отправя към столицата Търново и я обсажда – целта на комбинирания удар е да бъде хванато в „клеещи“ териториалното „ядро“ на възстановеното Българско царство. Затова Никита Хониат се обръща към ромейския император Исак II Ангел (1185–1195, 1203–1204) с думите: „Ти ще разделиш успехите си по суша и вода“ [ГИБИ, XI, 1983, с. 103]. Два моливдовула

на Исак II Ангел, намерени при Исакча [Mănușcu-Adameșteanu, Gh. 2001, p. 206], подсказват за офанзивата на ромеите [Павлов, П. 1989, с. 25–26]. Вероятно тогава градът временно е попаднал под византийски контрол. Преди това, в периода 1185/1186 – 1190 г., той не е владян от Византия, а от българите. За този факт говорят данните на Ансберт за обхвата на Българското царство до делтата на Дунав и радостта на Никита Хониат, че „след много години“ ромейски флот отново действа в района на голямата река.

Въпреки първоначалните успехи, мащабният византийски поход по суша и море завършва катастрофално – в Тревненския проход армията на Исак II Ангел е напълно разгромена от българите. Това злощастно за Византия събитие предопределя и крайния резултат на кампанията в дунавските устия. Няма писмено сведение за нов опит на ромеите да пресекат с военна сила пътя на идващите през Дунав съюзници на Българското царство.

Българите запазват господството си над зоната на Дунавската делта, което се крепи на Облужица-Исакча, Вичина, Килия и други твърдини. Значителен брой византийски монети, принадлежащи към т. нар. „имитационно монетосечене“ на първите царе от Асеновата династия, са открити в този район, включително при Исакча [Langu, S. 2003, p. 29]. Между 1190–1196 г. обширното апанажно владение на Теодор-Петър с центрове Велики Преслав и Овеч (дн. Провадия) обхваща Лудогорието и дн. Добруджа чак до Делтата [Гюзелев, В. 1995, с. 13; Божилов, И. Гюзелев, В. 2004, с. 195; Николов, Г. Н. 2011, с. 59]. Отбелязаната в Дубровнишката грамота (1230 г.) на цар Иван Асен II (1218–1241) „Карвунска хора“ [Ильинский, Г. А. 1911, с. 13] също включва дн. добруджански земи [Гюзелев, В. 1995, с. 15; Божилов, И. Гюзелев, В. 2004, с. 198, 379].

Контролът над Дунавската делта дава възможност на българите да разширят влиянието си и северно от нея. В гроба на номадски воин с печенежко-узки погребален обред от края на XII в. при с. Суворово (Одеска обл. в Украйна) са открити 13 монети на византийските императори Мануил I Комнин (10 бр.), Андроник I Комнин (1 бр.) и Исаак II Ангел (2 бр.). В района на ез. Катлабух през втората половина на XII в. продължава да съществува неголяма печенежка общност, чийто представители вероятно са участвали във военните походи на първите Асеновци, благодарение на което във войнското погребение са намерени византийски монети [Павлов, П. 1996, с. 193–195; Руссев, Н. Д. Редина, Е. Ф. 2015, с. 100–103]. Материалната култура на жителите на земите северно от дунавските устия през XI–XIII в. продължава да има редица общи характеристики с културата на ранносредновековното Българско царство, известна още като „Дриду“ или „балкано-дунавска култура“ [Чеботаренко, Г. Ф. 1982, с. 9, 40, 47–55; Spinei, V. 1986, p. 63–65; Spinei, V. 2009, p. 189, 200, 213–216 etc]. Става въпрос за запазило се българско население, влязло в контакти, съжителство и етническа симбиоза с придошлите номади. Вероятно на това население се опират Асеновци, когато осъществяват съюзните си отношения с племената и общностите на север от Дунав. Тяхната политика към куманите, бродниците, аланите, потомците на печенегите и узите и др. несъмнено е най-големият им успех с изключително важни последици за възстановяването и укрепването на Българското царство. Облужица, разположена на един от стратегическите дунавски бродове, има значима роля за връзката с отвъддунавските земи.

През 1242 г. татарите прекосяват дн. Северна България и Добруджа и опустошават много български градове, сред които и тези в района на Дунавската делта. Персийският учен Рашид-ад-Дин (1247–1318) пише, че татарският пълководец Кадан „превзел два града на улакутите [власите=българите] – Киркин и Кила [Търново и Килия] след големи сражения“ [Рашид-ад-Дин. 1960, с. 45; Лазаров, Ив. Тютюнджиев, Ив. Павлов, Пл. 1993, с. 49]. Археологическите проучвания при Нуфър в Северна Добруджа показват, че тамошният силно укрепен средновековен град (Малък Преслав или Вичина) е сериозно пострадал по време на татарското нашествие [Атанасов, Г. 1993, с. 11]. Облужица също е разрушена от татарите, но впоследствие се възстановява [Павлов, Пл. Атанасов, Г. 1994, с. 9–10, 15]. Независимо от тежкия удар на нашествениците, властта на Търново в региона на дунавските устия не е унищожена. Куманското племенно обединение на Долен Днепър просъществува още близо две десетилетия след

като татарите покоряват земите по Северното Причерноморие през 1237–1242 г. и е „буфер“ между Златната Орда и България [Павлов, П. 1996, с. 192–193].

Статуквото на североизток се променя в началото на 70-те години на XIII в., когато могъщият темник на татарската степна империя Ногай изтласква българската власт от района на Дунавската делта [Павлов, П. 1995, с. 125]. Той налага контрола си и върху голяма част от дн. Добруджа [Атанасов, Г. 2009, с. 30–31]. Това завоевание е отразено от Рашид-ад-Дин с посочването на „Валах“ (Влахия) сред завладените от татарина страни: „...той [Ногай] излязъл с войските си от областите Урус [Русия], Валах и Кехреб, които завоювал сам и направил свой юрт [дом, стан] и местопребиваване“ [Тизенгаузен, В. Г. 1941, с. 69; Лазаров, И., Тютюнджиев, Ив., Павлов, П. 1993, с. 64]. Рашид-ад-Дин назовава „улак“ и „улакут“, както българите, така и влашкото романоезично население на север от Дунав. В случая под „Валах“ персийският учен най-вероятно визира българските земи, завладени от татарския темник [Павлов, П. 2009, с. 161]. В късната история на клана кунграти „Firdaws al Iqbal“, писана в Хива в началото на XIX в., се споменава, че Менгу Тимур (1266–1282) става хан на Златната Орда с помощта на Ногай и в знак на благодарност изпраща армия, която покорява България и дарява на Ногай завзетите земи. Самият темник оставя там своя син Акхадай (?) заедно с много кунграти и други тюрки и се завръща в своя „юрт“ [Кръстев, Л. 2019, с. 468]. В това съчинение има редица неточности, но споменатото сведение вероятно е далечен отглас от татарското завоевание на българските земи в дн. Добруджа, в района на Дунавската делта и северно от нея. Ногай поставя под свой контрол Облущица-Исакча, Вичина, Килия и други български крепости. В резултат от завладяването на Делтата и преодоляването на тамошната защитна линия от твърдини, татарски отряди започват безпрепятствено да прекосяват добруджанската равнина и редовно да плячкосват пределите на Търновското царство [Georgii Pachymeris, I, 1835, p. 432; ГИБИ, X, 1980, с. 172]. Слабостта на царската власт и неспособността ѝ да възпре татарските грабежи са основната причина за въстанието на „селския вожд“ Ивайл през 1277 г. – само няколко години след като Ногай подчинява зоната на дунавските устия.

Въпреки завоеванията на татарите, предишните управленски структури в градовете в Делтата не са унищожени. Между 1273 – 1286 г. там съществува автономна структура с главен град Исакча, под татарски сюзеренитет и с ромейско политическо присъствие, имаща собствено монетосечене [Павлов, П. 1995, с. 125; Руссев, Н. Д. 1999, с. 157–158; Атанасов, Г. 2009, с. 30–33; Oberländer-Târnoveau, E. 2004, p. 288]. Върху аверса на монетните имисии е гравирана тамгата на Ногай, а върху реверса – формулите „Иисус Христос“ (IC-XC) и „Иисус Христос Победител“ (IC-XC//N-K) на гръцки език, както и изображение на двуглав орел [Атанасов, Г. 2009, с. 30–33; Кръстев, К. 2011, с. 380]. Оформилото се статукво в Дунавската делта се определя като „двойна византийско-татарска хегемония“ [Узелац, А. 2015, с. 140]. Някои изследователи дори пишат за „византийски деспотат“ с център Исакча [Oberländer-Târnoveau, E. Oberländer-Târnoveau, I. 1981, p. 89–109; Vásáry, I. 2005, p. 90], но подобно твърдение е пресилено и основателно се приема за неточно [Павлов, П. 1995, 125; Павлов, П. Владимиров, Г. 2009, с. 100–101]. Трябва да се отбележи, че тамошните градски средища имат традиции в самоуправлението – през втората половина на XI в. българският първенец Сеслав и печенежният вожд Сача се разпореждат във Вичина и други градове [ГИБИ, VIII, 1972, с. 54].

Независимо от своята автономия, Облущица-Исакча се превръща в дунавска резиденция на Ногай [Тизенгаузен, В. Г. 1884, с. 117, 161], в която се секат негови и на сина му Чака монети [Руссев, Н. Д. 1999, с. 199, 202, 204–205, 211, 217–218; Божилов, И. Гюзелев, В. 2004, с. 214–215, 292, 294–295, 344; Атанасов, Г. 2009, с. 30–34; Кръстев, К. 2011, с. 380]. От стратегическата крепост татарският вожд контролира новите си владения в дн. Добруджа и Влашка низина. Господството му се простира чак до дунавския пролом Железни врата [Тизенгаузен, В. Г. 1884, с. 117, 161]. Исакча е център на неговия обширен улус, който заема територията до Карпатите, Днестър (или Днепър), Галицко-Волинското княжество и Северинското банство [Ciocîltan, V. 2012, p. 254; Узелац, А. 2015, с. 164–168]. Дунавското пристанище несъмнено е сред най-големите градски средища в улуса на Ногай, но според някои мнения едва ли е негова

престолнина в класическия смисъл на думата, тъй като татарският властник прекарва по-голямата част от живота си в степта [Узелац, А. 2015, с. 164].

Влошаването на татаро-византийските отношения довежда до сериозно накърняване на самоуправлението на градовете в зоната на Делтата от страна на Ногай между 1287 – 1299 г. [Атанасов, Г. 2009, с. 33–35]. Именно през този период България изпада в най-тежката си зависимост от татарите. Цар Георги I Тертер (1280–1292) е принуден от татарския предводител да се спасява с бягство във Византия, а „по желанието“ на Ногай на търновския престол застава безличният Смилец (1292–1298) [Georgii Pachymeris, II, 1835, p. 264, 266; ГИБИ, X, 1980, с. 189–190]. От Исакча могъщият степен властелин „надзирава“ Българското царство да бъде негов покорен и верен васал.

В началото на XIV в. ханът на Златната Орда Токтай (1291–1313) предава бившите владения на Ногай в дн. Бесарабия (Буджака) под управлението на българския цар Теодор Светослав Тертер (1300–1322), но със запазена татарска върховна власт над областта [Ников, П. 1929, с. 138–139; Коледаров, П. 1989, с. с. 87–89; Гюзелев, В. 1995, с. 25; Руссев, Н. Д. 1999, с. 86–101; Божилов, Ив. Гюзелев, В. 1999, с. 543–544; Божилов, Ив. Гюзелев, В. 2004, с. 206–208, 211, 213; Атанасов, Г. 2009, с. 35–37]. Токтай съхранява определен контрол и върху района на Дунавската делта – синът му Тукулбуга е поставен да управлява Облудица-Исакча [Тизенгаузен, В. Г. 1884, с. 117, 161]. Неубедително е предположението, че дунавското пристанище е разменено от Теодор Светослав за Белград-Маврокастро на Днестър [Божилов, Ив. Гюзелев, В. 2004, с. 206–207]. Едва ли царят може да прави такава договорка със своя могъщ сюзерен Токтай, при това за Исакча, който тогава не е под властта на Търново [Кръстев, Кр. 2011, с. 116].

Като български и същевременно византийски град отбелязва Исакча арабският учен Исамаил Абу‘л-Фида (1273–1331) в географския си труд „Преглед на страните“ (ок. 1321 г.). Той пише, че „Сакджи“ се намира в „страната на ал-аулак [власите=българите] и страната ал-Кустантиния [Константинопол]“. Абу‘л-Фида прави кратко, но ценно описание на дунавското пристанище: „Сакджи е средноголям град, разположен в равнина в подножието на [планината] Кашка-таг [Карпати?], близо до вливането на река Туна [Дунав] в морето Нитах [Черно море]. От Сакджи до Акджа-Керман са пет дни [път], а до ал-Кустантиния по суша – двадесет дни [път]. Сакджи се намира на югозападния бряг на Туна, от тази страна, която е по-близо до ал-Кустантиния. По-голямата част от жителите на Сакджи изповядват исляма“ [Коновалова, И. Г. 2009, с. 119–120]. По-нататък арабският учен дава сведение, от което става ясно, че „страната на ал-аулак“ е Търновското царство: „Тернау [Търново] е град в страната на ал-аулак, в седмия климат. Разположен е на запад от Сакджи, на разстояние около три дни път. Хората, които го обитават, са неверници [християни] и принадлежат към народа, който се нарича ал-аулак; наричат ги още ал-боргал“ [Коновалова, И. Г. 2009, с. 151; Гюзелев, В. 2012, с. 323–324]. Редица източни автори от XIII–XIV в. обозначават дунавските българи с името „власи“ [Korobeinikov, D. 2008, p. 392–398], но тук Абу‘л-Фида уточнява, че те се назовават и „ал-боргал [ал-болгар, т.е. българи]“.

Египетският учен ал-Калкашанди (1355–1418) заимства много данни от съчинението на Исамаил Абу‘л-Фида. Той пише, че страната Улак (Влахия=България) със столица „Тирнав“ (Търново) е една от десетте области на Златната Орда, а жителите на Улак се наричат „ал-бургал“ и са „прочут народ“. Сведенията му за Исакча са сходни с тези на Абу‘л-Фида: „Те [ал-бургал] имат и други градове. Сред тях е Исакча [...] Той принадлежи на Улак и на страната на Константинопол [...] Той е среден по големина, [разположен] в равнина, при вливането на Дунав в Понтийско море, известно под названието Кримско море, в неговата югозападна част [на устието]. Той е на разстояние пет дневни прехода от Акча-керман. Между него и Константинопол разстоянието по море е 20 дни. По-голямата част от жителите му са мюсюлмани“ [Григорьев, А. П. Фролова, О. Б. 2002, с. 290].

Има и друг вариант на превода на съчинението на ал-Калкашанди, който отчасти променя посочените данни: „На три дни път западно от тази страна [на ал-аулак, наречени също ал-бургал – б.а.] е Сакджи. И нейните жители [на страната на ал-аулак] са неверници от народа,

споменат по-горе. И те [също] живеят в тази страна, а именно страната на Сакджи [...] Тази страна е между ал-аулак и страната ал-Кустантиния“ [**Korobeinikov, D.** 2008, p. 396].

Фактът, че повечето от обитателите на Облущица-Исакча изповядват исляма, се дължи на продължителното татарско господство над града. Открити са голям брой фрагменти от жълто-червена златноординска керамика, принадлежаща на тамошното население [**Stănică, A.-D.** 2015, p. 256–260; **Stănică, A.-D.** 2018, p. 251–280]. Но в Исакча живеят и немалко християни. Това се потвърждава от археологическите проучвания, при които са намерени керамични съдове в техника „сграфито“, накити, сечива и други предмети, сходни с тези на българското население през XIII – XIV в. [**Stănică, A.-D.** 2015, p. 207–213, 228–234 etc; **Божилов, Ив. Гюзелев, В.** 2004, с. 294; **Кръстев, Кр.** 2011, с. 348]. Сведението за двойната принадлежност на града – към България и Византия, може да се свърже с православната религия на част от местните жители, която арабите възприемат като византийска [**Коновалова, И. Г.** 2009, с. 152]. Възможно е това твърдение да е породено и от факта, че Исакча подобно на Вичина е била под юрисдикцията на цариградския патриарх.

За мястото на Облущица-Исакча като църковно средище свидетелстват намерените кръстове-енколпиони и медальони с религиозни сцени, както и две сравнително наскоро открити находки: част от икона от камък-стеатит с текст на гръцки език и фрагмент от бронзов кръст, вероятно епископски, с надпис на кирилица [**Stănică, A.-D.** 2015, p. 43, 161].

Редица изследователи правят разграничение между сведенията на Абу‘л-Фида за българското присъствие в два значими града – в Исакча, който се намира в „страната на ал-аулак“, и в Акерман (Белград-Маврокастро), разположен в „страната на българите и тюрките [татарите]“, защото арабските автори от XIII – XIV в. обозначават жителите на Волжка България като „българи“, а българите от Търновското царство – като „власи“ [**Кузев, Ал.** 1987, с. 102; **Кръстев, Кр.** 2011, с. 119; **Uzelac, A.** 2016, с. 47]. Но Абу‘л-Фида използва различни названия за дунавските българи – в неговата „Карта на света“ те са наречени „ал-булгар“ и „ал-бурджан“ [**Кендерова, Ст. Стаматов, А. Стоименов, Д.** 2011, IV. 7]. В този смисъл най-вероятно българското население в днестърския Белград е съставено и от преселници от Волжка България, и от дунавски българи, както е видно и от археологическите проучвания [**Кравченко, А.** 1986; **Кръстев, Кр.** 2011, с. 122]. Абу‘л-Фида по-скоро визира българското етническо, а не политическо присъствие в района на Днестър, защото той пише и за българи по Днепър и дори в Крим, които няма как да са поданици на търновския цар. Но в същото време други извори – главно Постановлението на генуезката служба за Хазария от 1316 г., показват, че българският цар Теодор Светослав управлява Белград-Маврокастро [**Гюзелев, В.** 1995, с. 103–108]. На пръв поглед изглежда, че данните от 1321 г. на арабския учен за местоположението на Исакча в „страната на ал-аулак“ едва ли свидетелстват за българска власт в дунавския град, защото по това време той е под татарско господство. Но дали е така?

Първоначално Токтаевият син Тукулбуга установява пряко управление в Облущица-Исакча, но към 1307 г. автономията на града е възстановена, за което подсказват сечените хибридни монети [**Руссев, Н. Д.** 1999, с. 199; **Атанасов, Г.** 2009, с. 37–38]. Според някои мнения, Златната Орда вероятно предоставя автономен статут и правото на собствено монетосечене на генуезката колония в дунавското пристанище, но със запазено върховенство над него [**Oberländer-Târnoveanu, E.** 2004, p. 288–289]. Но съществува и хипотеза, че автономната структура в Исакча е местна, а не генуезка. Аргументите за това са, че през 1307 г. се разразяват военни действия между Златната Орда и генуезците, които изключват подобна отстъпка от татарска страна, докато „генуезкият“ кръст върху монетите, сечени в града, има по-голямо сходство с такива образци от византийската и старобългарската култура [**Атанасов, Г.** 2009, с. 38]. Тук е необходимо да се постави следният въпрос. Дали впоследствие, макар и временно, на цар Теодор Светослав не е предоставено управлението и на Исакча? Неслучайно Абу‘л-Фида твърди, че градът се намира в „страната на ал-аулак и страната ал-Кустантиния“ (българска политическа и византийска църковна власт?). Още нещо, на което трябва да се обърне внимание. Арабският учен споменава само два града в „страната на ал-аулак“ – столицата Търново и

Исакча. Това сведение също подсказва за българското политическо присъствие в дунавското пристанище. Някои биха се усъмнили в такава прекомерна щедрост от татарска страна, но има изследователи, които приемат варианта за българско управление в Облучица-Исакча по това време [Коновалова, И. Г. 2009, с. 152]. Друг любопитен факт допълва тази възможност. В Никулицел, само на 11 км от Исакча, през първата половина на XIV в. е издигната православната църква „Св. Атанасий“, сходна по архитектура с българските средновековни храмове от Бояна, Никопол и т.н. Според някои мнения, в първата фаза на своето съществуване тя е дворецов параклис на местен феодал [Moisescu, C. 1976, 241–248; Moisescu, C. 2001, p. 37–41; Costan, G. 2014, 105–121]. За да я построи в околностите на Исакча, този първенец трябва да е имал значителна самостоятелност под татарско върховенство. Абсурдна е румънската теза, че става въпрос за „румънски местен владетел“, защото през този период няма никакви данни за влашко население в Добруджа – сведенията на Абу‘л-фида за „страната на ал-аулак“ безспорно визират Българското царство. Не трябва да се изключва възможността човекът, издигнал църквата, да е бил управител, изпратен от търновския цар. Материално свидетелство за връзките на Теодор Светослав с Днестърско-Карпатския регион представляват три негови медни монети, открити на тази територия, едната от които при с. Орловка (Ренийски р-н на Одеска обл. в Украйна), разположено на северния дунавски бряг срещу Исакча [Руссев, Н. Д. Кривенко, А. В. Овчаров, Вл. 2019, с. 194–195, 203].

Тук не се касае за „щедрост“ от страна на златноординските ханове. Те предоставят Белград-Маврокастро и вероятно (на по-късен етап?) Облучица-Исакча под управлението на свой лоялен васал, какъвто е цар Теодор Светослав, и съхраняват върховната си власт над двете пристанища. Това положение е в унисон с политиката на татарите спрямо повечето от подвластните им страни (христоматиен е примерът с руските княжества), която им оставя значителна автономия. Дори гр. Болгар Велики, резиденция на златноординския хан Бату (1227–1255/1256) и един от центровете на Златната Орда, запазва автономен статут и в него продължават да управляват с ограничени правомощия волжкобългарски емири [Владимиров, Г. 2019, с. 104–105].

Каква може да е била причината за евентуалното предоставяне на Исакча под българско управление? През 1307 г. между Златната Орда и генуезките черноморски фактории се разразява сериозен военен конфликт, породен според арабски автори от отвличането на татарски деца от генуезците и продажбата им на робските пазари, както и от техни „други дела“. Токтай обсажда гр. Кафа и принуждава местните генуезки управници да избягат в открито море. Разгневен, че не е успял да залови никой от тях, ханът конфискува имуществото, което те притежават в неговите владения [Тизенгаузен, В. Г. 1884, с. 120, 162]. Тъй като Генуа има сериозно присъствие в района на Дунавската делта, възможно е Токтай да е предоставил Исакча под българско управление, за да отслаби позициите на генуезците. Прави впечатление общата антигенуезка политика на цар Теодор Светослав Тертер и Златната Орда. През 1314 г. администрацията и поданиците на българския владетел вършат насилия над генуезките търговци в Белград-Маврокастро и други пристанища [Гюзелев, В. 1995, с. 103–108]. Теодор Светослав не може да не е съгласувал тези действия със своя могъщ съюзерен.

За близо две десетилетия нападенията на татарите над България секват, което не само показва добрите отношения между Царството и Ордата, но е и косвено свидетелство за „изтеглянето“ на пряката татарска власт на север. Подновяването на походите на татарите в българските и византийските земи през 1320 и 1321 г. свидетелства, че българо-татарските отношения са се влошили и тогава златноординският хан Узбек (1313–1341) най-вероятно е прекратил управлението на Търново в Белград-Маврокастро [Кръстев, Кр. 2011, с. 123, 127–128, 131]. За този факт може да се търси косвено доказателство в „Ромейска история“ на Никифор Григора (1295–1359/1360), където пише, че цар Михаил III Шишман (1323–1330) „получил властта над българите отсам Истър след смъртта на [Теодор] Светослав“ [Nicephori Gregorae, I, 1829, p. 390; ГИБИ, XI, 1983, с. 151]. През царуването на Михаил III Шишман България продължава да има владения във Влашката низина, но е загубила дн. Бесарабия с Белград-Маврокастро. Една от основните хипотези е, че сведението на Григора отразява тази загуба [Brătianu, G. I. 1935,

р. 115–116]. Подобно твърдение се оспорва [вж. напр. **Кузев, Ал.** 1987, с. 102–103], обаче в него има логика – в Белград на Днестър продължава да живее значително българско население, но то вече не е под управлението на търновските царе. Ок. 1330 г. управителят на днестърското пристанище, предал св. Йоан Нови на мъчения и смърт, е татарин („перс“), който освен това е езичник [**Русев, П. Давидов, А.** 1966, с. 64, 92–93]. Статутът на Исакча при тези промени остава неясен, но българската власт в някои градове в района на Делтата се запазва поне до началото на 40-те години на XIV в. – такъв е случаят с Килия, на който ще се спрем по-нататък.

В повечето извори от XIV в. Облужица-Исакча остава в сянката на Вичина, Килия и Ликостомо, но нейната съдба отчасти може да бъде осветлена от данните за посочените дунавски пристанища. Въпреки спецификата на всеки от тези градове, те имат и важни общи характеристики: автономия, съчетана с татарско, българско, ромейско и генуезко политическо и етническо присъствие. Някои източници показват връзката им с България: те се намират (Килия) под българска власт и са разположени (Килия, Вичина) в българското етническо пространство, определяно като „България“, а градовете в него – като „български“. Това общо пространство несъмнено включва и Исакча, значима брънка от поселищната система, концентрирана в зона на Дунавската делта.

Ако приемем хипотезата, че споменатият от арабския пътешественик Ибн-Батута (1304–1377) „малък, но хубав и укрепен“ град „Фаника“ е Вичина, то градът през 1334 г. е бил византийско владение [**Гюзелев, В.** 2012, с. 337, 340, бел. 37]. По-вероятно е друго мнение – че липсват достатъчно данни „Фаника“ да се идентифицира с точно определен град, но това едва ли е Вичина, защото „Фаника“ се намира в относителна близост до Цариград и в него има дворец на ромейския василевс [**Коновалова, И. Г.** 1991, с. 83]. Всъщност информацията на Ибн-Батута е твърде противоречива и неясна и трудно може да бъде използвана като извор за историята на Северозападното Черноморие. Във всеки случай през 1337 – 1338 г. Вичина попада под господството на Златната орда [**Laurent, V.** 1946, р. 231–232; **Гюзелев, В.** 1995, с. 28; **Божилов, Ив. Гюзелев, В.** 2004, с. 211]. За татарската власт в дн. Бесарабия и района на Дунавската делта свидетелстват надписите върху географски карти, в които се посочва, че Златната Орда обхваща на запад „провинция България“ до града Вичина (*incipit in provincia de Bulgaria et in civitate de Vecina*) [**Димитров, Б.** 1984, с. 7–8; **Гюзелев, В.** 1995, с. 28–29; **Божилов, Ив. Гюзелев, В.** 2004, с. 211, 213]. В съчинението на анонимен испански монах-францисканец от средата на XIV в. Вичина е описана като граничещ с България (или „Унгрия“) голям град (*grand cibdad que dizen Vecina*), който е „столица на кралство и има за герб бял щит със златни ленти“ (*cabeca del reynado et ha por senales un pendon blanco con estas senales bermejas*). Гербът на „Ухбето“ (хан Узбек, т.е. Златната Орда) е идентичен и монахът пояснява, че страните с подобен щит са васали на златноординския хан [**El Libro...** 1999, р. 94, 96; **Гюзелев, В.** 2012, с. 359–360]. Сведението, че Вичина е столица на кралство, може да се обясни с наличието на автономното владение в зоната на Делтата, в което влизат Облужица-Исакча и други градове и селища.

Килия остава българска крепост, защото към 1341 г. е разрушена и разграбена от айдынските турци на Омур паша, които извършват „наказателна акция“ срещу България, провокирана от великия доместик и бъдещ византийски император Йоан Кантакузин [**Le Destan...** 1954, р. 89–92; **Cronici turcești...I.** 1966, р. 36–38; **Андреев, Й.** 1993, с. 182–186; **Павлов, Пл. Тютюнджиев, Ив.** 1995, с. 32–33]. Турският поход не се ограничава до разоряването на Килия. В Дунавската делта са сринати много крепости, което говори за мащабността на военните действия в района [**Le Destan...** 1954, р. 92; **Cronici turcești...I.** 1966, р. 37]. Възможно е сред тях да е била и Облужица-Исакча, въпреки че се е намирала под властта на Златната Орда. За накрънените интереси на татарите вероятно свидетелства техният поход във византийска Тракия през пролетта на 1341 г., който е насочен както против ромеите, предизвикали нападението на Омур паша, така и срещу турците – татарската конница безмилостно се разправя със скитащите в областта турски шайки. Никифор Григора подчертава, че тази татарска военна кампания се отличава от другите с далече по-големите размери на опустошенията. Едва ли причината се корени само във факта, че ромеите са пропуснали да изпратят обичайния данък на Златната

Орда, както пише византийският историк [Nicephori Gregorae, I, 1829, p. 535–536; ГИБИ, XI, 1983, с. 165].

Айдънският флот се оттегля от района на Дунавската делта, но на тамошната българска власт е нанесен сериозен удар. След това в Килия се установява татарско управление, създава се и силна генуезка колония [Тодорова, Ел. 1981, с. 230; Димитров, Д. 2012, с. 116–160].

Господството (по-скоро като върховенство, отколкото като пряка власт) на татарите над Облущица-Исакча също се съхранява дълго време. Политическата картина в района от последната четвърт на XIII – XIV в. е сложна и остава не напълно изяснена – местни градски автономни структури, трансформирали се в християнско владение със свое монетосечене и център Исакча, а после Вичина, при паралелно съществуване (ако приемем, че това владение не е на генуезците, а на местните жители) на генуезки колонии със значително самоуправление, разположени на българска земя и под татарски съюзенитет.

Деспот Добротица (преди 1360–ок. 1385), амбициозният владетел на Добруджанското княжество, желае да контролира богатите градове в региона на Дунавската делта. Възможност за негова голяма офанзива на север се появява след поражението на татарските бегове Хаджибей, Кутлубуга и Димитрий (Темир, Тимур) при р. Синюха през 1362 г., нанесено им от литовския княз Олгерд (1345–1377). Големи количества от основната монета в княжеството на Добротица – сръбският грош, върху който е поставена контрамарка със знаците на деспота, са открити в Исакча, Нуфър, Никулицел, Тулча, Енисала. В този контекст е изказано предположението, че почти всички големи селища в зоната на Делтата са овладени от Добротица [Атанасов, Г. 2009, с. 288]. За негови възможни успехи по северния бряг на Дунав подсказват контрамаркираните сръбски монети, открити при с. Орловка, разположено срещу Исакча [Crivenco, A. Ovcarov, V. 2012, p. 24–25]. Изглежда целта на деспота е да контролира стратегическия брод и по двата бряга, каквато е практиката на българските царе с двойките крепости Русе-Гюргево, Голям Никопол-Малък Никопол/Холъвник и Дръстър-Пъкуял луй Соаре. За присъствието на Добротица на север от Дунав може би свидетелства друга находка, намерена при близкото до Орловка и Исакча с. Новоселское (Ренийски р-н на Одеска обл. в Украйна) – сребърен пръстен с изображение на двуглав орел, сходно по тип с тези върху монетите на добруджанските владетели [Русев, Н. 1997, с. 162].

Вероятно към 1370 г. татарите, свързали се от удара, нанесен им при Синюха, помагат на генуезците да изтласкат войските на деспота от тамошните крепости [Атанасов, Г. 2009, с. 288]. Въпреки това Добротица продължава активно да действа в този район. Неговата над четвъртвековна война с Генуа причинява на генуезките търговци много щети. Галерите на деспота кръстосват не само Черно море, но навлизат и в речните ръкави на Делтата, застрашвайки дори остров Ликостомо [Гюзелев, В. 1995, с. 65; Божилов, Ив. Гюзелев, В. 2004, с. 397–398].

В своя „Пътепис“ (1427 г.) немският рицар Ханс Шилтбергер посочва, че Добруджанското княжество достига дунавските устия, като това сведение се отнася за 1396 г.: „И третата България лежи там, където Дунав се влива в морето, а столицата ѝ се казва Калиакра“ (und das tritt Pulgrey ligt, do die Thonau in das mer fleust und die hauptstadt haist Kallakrea) [Schiltbergers, H. 1885, p. 52]. Прави впечатление, че твърдението на Шилтбергер за обхвата на „третата България“ до вливането на Дунав в морето е идентично с данните на хрониста Ансберт две столетия по-рано докъде се простира властта на Асеновци. Вероятно Добруджанското княжество частично възстановява позициите си в Делтата с намаляването на татарската мощ и разширението на Молдова на изток до Черно море. През 1386 г. Белград-Маврокастро вече се намира под властта на молдовския господар Петру II Мушат (1375–1391) [Русев, Н. Д. 2015, с. 27; Узелац, Ал. 2019, с. 421–422], а в грамоти от 1392 и 1393 г. неговият брат Роман I Мушат (1391–1394) се титулува „Йоан Роман, воевода на Молдавската земя от планината до морето“ [DRH. A. I. 1975, p. 3–5]. Но в същото време в Буджака се запазват някои татарски улуси, които не са загубили напълно контрола и влиянието си в зоната на Делтата [Узелац, Ал. 2019, с. 422–424]. В този стратегически район обстановката остава сложна и динамична, сблъскват се интересите на различни държави и политически формации. Добруджанското княжество се

намира между два „огъня“ – османската заплаха от юг-югозапад и татарската от север. Изглежда неговият край е последица от нашествие на татари през 1399 г. [Гюзелев, В. 1981, с. 208; Павлов, Пл. Тютюнджиев, Ив. 1995, с. 111–113; Божилов, Ив. Гюзелев, В. 2004, с. 254–255; Атанасов, Г. 2009, с. 199, 206–207].

До самата гибел на средновековната българска държавност градските центрове в Делтата са приемани за български. В „Списъка на руските градове, далечни и близки“ от края на XIV – началото на XV в. са записани „български и влашки градове“ (болгарскии и волоскии гради), като сред българските на юг от Дунав са посочени също Вичина, Килия и Ново село (Енисала): „А покрай Дунава – Дрествин [Дръстър], Дичин [Вичина], Килия. А на устието на Дунава – Ново село“ [Тихомиров, М. Н. 1952, с. 223; Гюзелев, В. 2012, с. 394]. В „Списъка“ Облущица-Исакча липсва, но и този град се намира в същия ареал.

Дунавската крепост е една от добруджанските твърдини, подчинени от господаря на Влахия Мирчо I Стари (1386–1418) след османската катастрофа при Анкара през 1402 г. Завоеванията на воеводата са засвидетелствани в негови грамоти, където сред владенията му са включени „татарските страни“ и „цялото Подунавие даже и до Великото море“ [DRH. B. I. 1967, р. 63, 70, 73 etc]. Вероятно по подобие на Дръстър, в който има влашки кефалия [DRH. B. I. 1967, р. 64], Исакча е управлявана от наместник на Мирчо I. Но влашкото господство над Добруджа се оказва ефимерно. През 1419/1420 г. османците си връщат областта. Турският учен Идрис Битлиси (1457–1520) отбелязва, че султан Мехмед I (1413–1421) отвоюва „прочутите крепости“ Исакча (Isakci), Енисала (Ново село), „Нюргюн“ (Турну=Холъвник) и „Йеркьоку“ (Гюргево) [Cronici turcești...I. 1966, р. 163; Кузев, А. 1971, с. 82]. Османският хронист Шюкрюллах бин Шехабедин Ахмед пише, че султанът поправя три разрушени от власите твърдини: Исакча (Sakgi), Енисала и Гюргево [Cronici turcești...I. 1966, р. 32; Кузев, А. 1971, с. 82; Кузев, А. 1981, с. 214]. Възможно е по време на отстъплението си власите да са срутили крепостите, за да затруднят използването им от османците.

Под османска власт Исакча представлява ключова крепост за защитата на Добруджа [Stănică, A.-D. Stănică, D. 2022, р. 407]. Срещу заплаха от север османските войници се съсредоточават на това стратегическо място [Documente turcești...I. 1976, р. 106]. Тамошният брод е един от най-удобните за прекосяване от султанските армии, отправили се против Молдова, Полша или Русия. За неговото значение оставя сведение през XVII в. един русин, бивш пленник при турците: „Тук, в този град Ясакчи [Исакча], е построен мост през Дунава и за цялата турска земя, за цялата турска армия, тук е единственото място за преминаване през реката“ [Руски пътеписи...1986, с. 14].

При похода от 1484 г., чиято цел е завладяването на Килия и Белград-Маврокастро, османците преминават отвъд Дунав „през пристанището, наречено Исакча“ [Cronici turcești...I. 1966, р. 325]. В среднобългарски октоих от XV в., вероятно съставен в Облущица-Исакча [Гюзелев, В. 1985, с. 114], има важна приписка за тази османска военна кампания и опита на молдовския господар Стефан III Велики (1457–1504) да ѝ противодейства. Там между другото се казва: „А цар Стефан дойде на бой и чака при Облущица. А турците бяха лукави, та не дойдоха на бой, но отидоха под Килия. Боже, прости на мене, грешния човек.“ [Pelín, V. 2008, р. 304–305]. Молдовският владетел разполага армията си край Облущица-Исакча, за да подмами турците и да ги отклони от целта им, но те не се поддават на уловката и продължават към Килия (т.нар. „Нова Килия“ на северния бряг на Дунав). Интересно е, че Стефан III е титулуван „цар“. Той никога не носи официално тази най-висока владетелска титла, но в някои приписки и летописи е величан с нея – факт, свързан с имперските му амбиции. Неизвестният автор смята воеводата за „свой цар“, защитник на християнството от чуждоверните завоеватели. Молдовското княжество със значителен славянски (руски и български) етнически компонент и българска държавна и културна традиция може да е приемано от много добруджански българи за „свое“. Те са имали надежда, че господарят на Молдова ще прогони османците от Добруджа, особено след поражението, което им нанася при Васлуй през 1475 г., и разполагането на войската му при Облущица-Исакча в 1484 г. Но султанската армия превзема Килия и Белград-Маврокастро,

отрязвайки Молдовското княжество от морето. Както при средновековното Българско царство, така и по време на Османската империя, ключовият брод при Исакача осигурява връзката с владенията на двете държави северно от Делтата.

Настъпват промени в представата на чужденците за обхвата на българските земи. Причини за това са ролята на Златната Орда и Унгарското кралство като дестабилизиращи фактори за българската власт на север от Дунав, нейното „отдръпване“ на юг вследствие на създаването на княжествата Влахия и Молдова и най-вече унищожаването на българската държавност в края на XIV в. През XIII – XIV в. арабски автори назовават дн. Бесарабия (Буджака) „българска страна“ и „страна на българите и тюрките“, а западни източници я определят като татарската „провинция България“ или само „България“ [вж. напр. **Руссев, Н. Д.** 1999, с. 61–62, 95–96, 98–100; **Кръстев, Кр.** 2011, с. 2–8, 117–121], но постепенно Дунав се превръща в граница на българското етническо землище, а Облудица-Исакача – в един от крайните му пунктове на североизток. По този повод сръбският историк Йован Раич (1727–1801) пише: „Отначало България се простираше надлъж и нашир от двете страни на река Истр, разпростираше се през Влахия и част от Басарабия. А днес пък тя се ограничава откъм север от Истр...“ [**Раич, Й.** 1993, с. 161]. Въпреки че през вековете големи маси българи са асимилирани от други народи, до присъединяването на Северна Добруджа към Румъния през 1878 г. естествената българска етническа граница никога не пада по на юг от Дунав. Редица извори от времето на османското владичество потвърждават принадлежността на Добруджа и Исакача към това пространство, известно от Средновековието до Новото време с името „България“. Дубровнишкият търговец Павел Джорджич в изложение от 1595 г. до трансилванския княз Сигизмунд Батори (1581–1598; 1598–1599, 1601–1602) посочва: „Българското кралство се дели на три области. Първата се нарича Добруджа“ (E il Regno di Bulgaria diviso in tre Provincie, la prima è chiamata Dobruccia) [**Макушев, В.** 1882, с. 244]. Венецианецът Лазаро Соранцо (1555/1560–1602) характеризира Добруджа като „провинция на България към Дунав“ (Dobruccia Provincia di Bulgaria verso il Danubio) [**Soranzo, L.** 1599, р. 10]. В доклад от Цариград на драгомана Матия дел Фаро от 24 март 1600 г. има следното уточнение: „Добруджа, сиреч България“ (Dobrizza, cioè Bulgaria) [**Hurmuzaki, E.** 1903, р. 802]. В „Описание на кралство България“ (1640 г.) видният български католически деец Петър Богдан Бакшев (1601–1674) също включва Добруджа като неразделна част от българското етническо пространство, отбелязвайки, че на север Дунав отделя България от Влахия и Молдова (et il Danubio la divide di Aquilone con la Valachia e Moldavia) [**Fermendžin, E.** 1887, р. 68; **Димитров, Б.** 1985, с. 128, 154]. Ценно сведение за Дунав като граница на „българското“ дава английският търговец Робърт Баргрейв (1628–1661). След като прекосява Добруджа в 1652 г., той преминава отвъд голямата река и отбелязва в дневника си: „И сега си взехме сбогом с България“ (and now taking leave of Bulgaria) [**Babinger, Fr.** 1937, с. 150]. През 1677 г. полски дипломат пише за Исакача: „Този град е в България“ (cette ville est dans la Bulgarie) [**Iorga, N.** 1895, р. 93; **Кузев, Ал.** 1971, с. 85; **Кузев, Ал.** 1981, с. 216]. В своя „Трактат за търговията в Черно море“ (1787 г.) френският дипломат Шарл дьо Пейсонел дава важна информация за обхвата на българските земи, в които поставя и Исакача: „България, в която включвам и Добруджа, е била в миналото велико кралство и днес е голяма провинция на Отоманската империя [...] Главните места в Добруджа са Силистра, Бабадаг, Тулча, Исакача и Тимар-овс [Томарова]“ (La Bulgarie, dans laquelle je comprends aussi le Dobrogé, était autrefois un grand Royaume, & est encore aujourd’hui une grande province de l’Empire Ottoman [...] Les principales places du Dobrogé sont Silistrie, Babadag, Toultscha, Isacktscha & Timar-Ows [**De Peyssonel, M.** 1787, р. 147, 160]. В първи том на „Модерна география“ (1791 г.) на гръцките учени Григориос Констандас (ок. 1758–1844) и Даниил Филипидис (ок. 1755–1832) „Саксия“ (Исакача) е отбелязан като „малък град“ в България [**Данова, Н.** 2016, с. 173].

Могат да бъдат дадени още подобни примери. Дори румънският историк и революционер Николае Бълческу (1819–1852) пише, че армията на влашкия воевода Михаил Храбри (1593–1600) „разграбила и опустошила, и развъртяла светкавично оръжията си през цяла България (prin totă Bulgaria), през Свищов, Черна вода, Разград, Бабадаг и Облудица (Oblucița)“

[Bălcescu, N. 1878, p. 63–64]. По времето, когато живее и работи Бълческу, все още не са се появили румънските претенции за Добруджа и той без колебание поставя добруджанските градове Облущица-Исакча, Черна вода и Бабадаг в българските предели.

В много извори се среща българското име на града – „Облущица“, което се използва паралелно с названието „Исакча“. През 1462 г. влашкият господар Влад III Цепеш (1448, 1456–1462, 1476) изпраща писмо на унгарския крал Матияш Корвин (1458–1490), в което нарича дунавското пристанище „Oblisica“ [Bogdan, I. 1896, p. 79, 81; Кузев, Ал. 1971, с. 83; Кузев, Ал. 1981, с. 213]. В приписката от 1484 г. към среднобългарския октоих присъства точното име – „Облущица“. Така е предадено и в писмо на Стефан III Велики от 1499 г.: „...на земите на турския цесар през Дунава, при брода, който се зове Облущица“ [Hurmuzaki, E. Densușianu, N. 1891, p. 717, 722; Кузев, Ал. 1971, с. 81–82]. През 1557 г. полякът Еразъм Отвиновски посещава града и записва впечатлението си: „Пристигнахме в Облущица, турско градче на Дунав, където има брод и митница“ (Călători străini...II. 1970, p. 120). Друг поляк – Мачией Стрижковски, при пътуването си през 1574 – 1575 г. минава през дунавското пристанище: „Пренощувах в Облущица и Силистра“ [Călători străini...II. 1970, p. 451]. Френският военен инженер и картограф Гийом Левасьор дьо Боплан (ок. 1595–1673) също отбелязва града като „Oblizicza“ [De Beuplan, Sh. 1861, p. 62–63].

Редица автори използват и двете названия, за да обозначат пристанището. Руският търговец и пътешественик Трифон Коробейников в 1593 г. посочва: „Сакча [наречен] и Облущица“ [Călători străini...III. 1971, p. 354]. Холандският учен Йорис ван дер Дус в доклад от 1597 г. споменава „селището Облущица или Исакча, както го наричат турците“ [Călători străini...IV. 1972, p. 89]. В една молдовска хроника от XVIII в. чийто автор е известен като Псевдо-Енаке Когълничяну, има сходно сведение: „Сакче, който се назовава Облущица“ [Giurescu, C. 1916, p. 12]. Наименованието „Облущица“ се среща и на голям брой географски карти [Мутафчиев, П. 1973, с. 684]. Представените данни (само част от многото) говорят за широкото му разпространение. Споменът за българското название на града се запазва дълго време. Нещо повече – свързва се с българите. К. Стамати пише през 1850 г.: „Името на крепостта Облущица, построена срещу брода, е българско и вероятно тя е построена от българите“ [Стамати, К. 1850, с. 810]. Това наименование само преди век се е помнело от добруджанското българско население [Мутафчиев, П. 1947, с. 62].

През 1462 г. Влад III Цепеш съобщава на унгарския крал, че в Облущица (Oblisica), Ново село и други градове и селища по Дунав е погубил голям брой турци и българи (Turci et Bulgari) [Bogdan, I. 1896, p. 79, 81; Кузев, Ал. 1971, с. 83; Кузев, Ал. 1981, с. 215; Божилов, Ив. Гюзелев, В. 2004, с. 279]. Сведението на воеводата показва, че тогава мнозинството от християнските жители на Облущица-Исакча са българи. В 1599 г. войската на влашкият господар Михаил Храбри разрушава и оплячкосва дунавския град [Panaitescu, P. P. 1936, p. 149–150]. При походите си в българските земи Михаил преселва хиляди българи на север от Дунав [Чикхей, Л. 1997, с. 105–108].

Опустошителните нападения не може да не са се отразили на българското етническо присъствие в Исакча. През следващите столетия това присъствие остава силно, но изворите говорят за разнородно население в града. В османски регистър на джелепкешаните от каза Исакча (1573 г.) почти всички записани от самия град са християни: Кондуре Дедо, Искарлат Бали, Йорги Димитри, Стоян, зет на Доброше, Брайко Рум, Никола Арнауд, Пане Арнауд, Стайко, брат на Татомир, Гуде Богдан, Драги Тюфекчи, Иван Ефляк Балабан, Драган Гелин, Петко, зет на Герги, и др. [Цветкова, Б. 1972, с. 229]. Освен българи, сред тези джелепкешани има власи, албанци и гърци, както е видно от прозвищата им – „Ефляк“ („влах“), „Арнауд“ („албанец“) и „Рум“ („грък“). Немският търговец Мартин Грюневег през 1582 г. посещава Облущица-Исакча и пише за неговите жители: „Има много турци, но повече са власите“ [Немски и австрийски пътеписи...1979, с. 389; Călători străini...I. 2011, p. 86–87]. Тук трябва да се отбележи, че авторът не е добре запознат с народите в земите, през които минава – българите той нарича „сърби“. Възможно е дървените къщи в дунавския град, построени според Грюневег по „влаш-

ки обичай“ [**Немски и австрийски пътеписи...**1979, с. 389; **Călători străini...I.** 2011, р. 87], да са го заблудили, че християните в Исакча са власи. Несъмнено в града живеят хора с такъв произход, но те са само една от тамошните християнски народности. Това се потвърждава от други автори, които дават информация за българските жители на дунавската крепост. През втората половина на XVII в. османският писател и пътешественик Евлия Челеби (1611–1682) отбелязва за населението на Исакча: „Раята се състои от християни: власи, молдовци, гърци, арменци и българи“ [**Călători străini...VI.** 1976, р. 490; **Кузев, А.** 1981, с. 216]. Гореспоменатият полски дипломат пише през 1677 г., че по-голямата част от жителите на града са гърци, арменци, българи, евреи и турци (la plus part des habitants sont Grecques, Armeniens, Bulgariens, Juifs et Turcs) [**Iorga, N.** 1895, р. 93; **Кузев, Ал.** 1971, с. 85; **Кузев, Ал.** 1981, с. 216]. Османският историк и географ Мустафа бен Абдуллах (1609–1657), познат също като Кятиб Челеби и Хаджи Калфа, дава сведение за миналото на Исакча като средище на кръстопътя на различни народи: „Това място е по-лесно за преминаване от другите бродове на Дунав; то било от древни времена пристанище на вилаетите Молдовски, Татарски, Руски, Влашки и Български“ [**Cronici turcești...I.** 1974, р. 113].

По време на османското владичество Облудица-Исакча е важен митнически пункт и търговски център [**Popescu, A.** 2013, р. 166, 171–172]. Там преминават търговските кервани от Изтока към Молдова и Полша, а в дунавското пристанище се стоварват стоки на турски, полски, молдовски, та дори английски и испански търговци [**Panaiteanu, P. P.** 1936, р. 149–150]. През 1518 г. в града има значителен брой християнски домакинства – 256 [**Beldiceanu, N. Vasque-Grammont, J.-L. Cazacu, M.** 1982, р. 55]. Във втората половина на XVI в. християнските му жители все още преобладават [**Димитров, Стр. Жечев, Н. Тонев, В.** 1988, с. 20]. Турските регистри от първата половина на XVII в. свидетелстват за намаляване на християните във „вилаета Исакча с Тулча“, което се дължи на военните действия на територията на Добруджа и на ислямизацията сред част от населението, но през втората половина на същото столетие отново е отбелязано увеличение [**Димитров, Стр. Жечев, Н. Тонев, В.** 1988, с. 22–26].

В некропола при църквата „Св. Георги“ в Облудица-Исакча са открити много накити от XVII–XVIII в., включително сребърни пръстени и обици, пафти, стъклени гривни и др. Някои обици имат сходство с тези на влашката аристокрация [**Vasiliu, I.** 1995, р. 373–409]. Находките показват, че по това време в града има християни с висок имуществен и обществен статус. Това не е случайно. Заради ключовото място и значението на Исакча, в дунавското пристанище живеят много търговци. Желепкешанските регистри също свидетелстват за присъствието на заможни християни в града. Желепкешаните, които срещу доставката на овце, кози и друг добитък се ползват от някои привилегии, са едри скотовъдци с добро материално положение [**Грозданова, Ел. Андреев, Ст.** 1998, с. 56–93]. Интересно явление е службата на возарите в Исакча, Силистра, Никопол и други дунавски градове, която датира преди турското завоевание и през османския период се изпълнява от християнския етнически елемент. Функциите на возарите са подобни на митническите – фискален и икономически контрол над трафика по Дунав. Те събират такса от стоките, преминаващи през пристанищата, и имат монопол върху прехвърлянето на стоки и пътници от единия на другия речен бряг с помощта на лодки. Срещу службата си са освободени от редица данъци и тегоби [**Popescu, A.** 2013, р. 133, 136, 186–187]. Едва ли можем да се съмняваме, че както между желепкешаните, така и сред търговците и возарите в Исакча има българи, които активно участват в икономическия живот на града.

В близките до Облудица-Исакча градове също живее българско население. Евлия Челеби пише, че варошът на гр. Тулча „се състои от шестстотин влашки и български къщи“ [**Călători străini...VI.** 1976, р. 405]. По време на пътуването на антиохийския патриарх Макарий III (1647/1648–1667/1672) през Добруджа в средата на XVII в., описано от архидякон Павел Алепски, гр. Мачин наброява 420 къщи на християни българи. Иглица е малък градец, също населен с българи християни, които имат една църква. В градчето и край пътищата са издигнати много дървени кръстове, символизиращи християнския му етнически облик [**Путешествие...I.** 1896, с. 42–43; **Марков, М.** 1917, с. 56].

*

За период от близо 90 години (1185/1186 г – началото на 70-те години на XIII в. Облущица-Исакча е под българска власт, с което е продължена традицията още от края на VII в. българската държава да господства над този район. След управлението на Ногай, градът е владян от различни държави и пада окончателно под османско господство в 1419/1420 г. Въпреки историческите превратности, редица автори през вековете посочват, че той се намира на българска земя. За българската му принадлежност свидетелства и името „Облущица“, което се запазва дълго време паралелно с названието „Исакча“ и се среща в много извори. През 1462 г. българите са основната християнска народност в Облущица-Исакча. Татарските и турските нашествия, нападенията на власи, молдовци и казаци оказват негативно влияние върху демографската ситуация в града, но през XVI – XVII в. българското присъствие остава силно сред неговата пъстра етническа картина.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори/Sources

ГИБИ, VIII, 1972 – Гръцки извори за българската история. Т. VIII. София, 1972 [Gratski izvori za balgarskata istoria. T. VIII. Sofia, 1972].

ГИБИ, X, 1980 – Гръцки извори за българската история. Т. X. София, 1980 [Gratski izvori za balgarskata istoria. T. X. Sofia, 1980].

ГИБИ, XI, 1983 – Гръцки извори за българската история. Т. XI. София, 1983 [Gratski izvori za balgarskata istoria. T. XI. Sofia, 1983].

Григорьев, А. П. Фролова, О. Б. 2002 – Аркадий П. Григорьев, Ольга Б. Фролова. Географическое описание Золотой Орды в энциклопедии ал-Калкашанди. – Тюркологический сборник 2001. Золотая Орда и ее наследие. Москва, 2002, 261 – 302 [Arakadiy P. Grigoryev, Ol'ga B. Frolova. Geograficheskoe opisaniye Zolotoy Ordy v entsiklopedii al-Kalkashandi. – Tyurkologicheskii sbornik 2001. Zolotaya Orda i ee nasledie. Moskva, 2002, 261 – 302].

Гюзелев, В. 2000 – Васил Гюзелев. Извори за средновековната история на България (VII–XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви. Т. II. София, 2000 [Vasil Gyuzelev. Izvori za srednovekovnata istoria na Bulgaria (VII–XV v.) v avstriyskite rakopisni sbirki i arhivi. T. II. Sofia, 2000].

Гюзелев, В. 2012 – Васил Гюзелев. България е огромна област и многоброен народ. Земя на блажени. Средновековни географски съчинения за българските земи и българите (IV–XIV в.). София, 2012 [Vasil Gyuzelev. Bulgaria e ogromna oblast i mnogobroen narod. Zemya na blazheni. Srednovekovni geografiski sacheniniya za balgarskite zemi i balgarite (IV–XIV v.). Sofia, 2012].

Данова, Н. 2016 – Надя Данова. България и българите в гръцката книжнина (XVII – средата на XIX век). София, 2016 [Nadya Danova. Bulgaria i balgarite v gratskata knizhnina (XVII – sredata na XIX vek). Sofia, 2016].

Димитров, Б. 1984 – Божидар Димитров. България в средновековната морска картография (XIV–XVII в.). София, 1984 [Bozhidar Dimitrov. Bulgaria v srednovekovnata morska kartografia (XIV–XVII v.). Sofia, 1984].

Ильинский, Г. А. 1911 – Георгий А. Ильинский. Грамоты болгарских царей. Москва, 1911 [Georgiy A. Ilyinskiy. Gramoty bolgarskih tsarey. Moskva, 1911].

Кендерова, Ст. Стаматов, А. Стоименов, Д. 2011 – Стоянка Кендерова, Атанас Стаматов, Димитър Стоименов. Българските земи в средновековната арабописмена картографска традиция (IX–XIV в.). Атлас. София, 2011 [Stoyanka Kenderova, Atanas Stamatov, Dimitar Stoimenov. Balgarskite zemi v srednovekovnata arabopismena kartografaska traditsia (IX–XIV v.). Atlas. Sofia, 2011].

Коновалова, И. Г. 1991 – Ирина Г. Коновалова. Арабские источники XII–XIV вв. по истории Карпато-Днестровских земель. – В: Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. Москва, 1991, 5–115 [Irina G. Konovalova. Arabskie istochniki XII–XIV vv. po istorii Karpato-Dnestrovskih zemel'. – V: Drevneyshie gosudarstva na teritorii SSSR. Materialy i issledovaniya. Moskva, 1991, 5–115].

Коновалова, И. Г. 2009 – Ирина Г. Коновалова. Восточная Европа в сочинениях арабских географов (XIII–XIV вв.). Текст, перевод, комментарии. Москва, 2009 [Irina G. Konovalova. Vostochnaya Evropa v sochineniyah arabskih geografov (XIII – XIV vv.). Tekst, perevod, komentarii. Moskva, 2009].

Лазаров, Ив. Тютюнджиев, Ив. Павлов, Пл. 1993 – Иван Лазаров, Иван Тютюнджиев, Пламен Павлов. Документи за политическата история на средновековна България (XII–XIV век). Велико Търново, 1993 [Ivan Lazarov, Ivan Tyutyundzhiev, Plamen Pavlov. Dokumenti za politicheskata istoria na srednovekovna Bulgaria (XII–XIV vek). Veliko Tarnovo, 1993].

Макушев, В. 1882 – Вићентије Макушев. Историјски споменици јужних словена и околних народа из италијанских архива и библиотека. Књ. II. Београд, 1882 [Vichentije Makushev. Istorijски spomenitsi juznih slovena i okolnih naroda iz italijanskih arhiva i biblioteka. Kn. II. Beograd, 1882].

Немски и австрийски пътеписи... 1979 – Немски и австрийски пътеписи за Балканите (XV–XVI в.). Увод, подбор и коментар М. Йонов. София, 1979 [Nemski i avstriyski patepisi za Balkanite (XV–XVI v.). Uvod, podbor i komentar M. Yonov. Sofia, 1979].

Путешествие...I. 1896 – Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном архидяконом Павлом Алеппским. Вып. I. (От Алеппо до земли казаков). Москва, 1896 [Puteshestvie antiohiyskogo patriarha Makariya v Rossiyu v polovine XVII veka, opisanoe ego synom arhidyakonom Pavlom Aleppskim. Vyp. I (Ot Aleppo do zemli kazakov). Moskva, 1896].

Рашид-ад-Дин. 1960 – Рашид-ад-Дин. Сборник летописей. Т. II. Перевод с персидского Ю. П. Верховского. Москва-Ленинград, 1960 [Rashid-ad-Din. Sbornik letopisey. T. II. Perevod s persidskogo Yu. P. Verhovskogo. Moskva-Leningrad, 1960].

Русев, П. Давидов, А. 1966 – Пеньо Русев, Ангел Давидов. Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. София, 1966 [Penyo Rusev, Angel Davidov. Grigoriy Tsamblak v Rumania i v starata rumanska literatura. Sofia, 1966].

Руски пътеписи... 1986 – Руски пътеписи за българските земи (XVII–XIX век). София, 1986 [Ruski patepisi za balgarskite zemi (XVII–XIX vek) Sofia, 1986].

Тизенгаузен, В. Г. 1884 – Виктор Г. Тизенгаузен. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. I. Извлечения из сочинений арабских. Санкт Петербург, 1884 [Viktor G. Tizengauzen. Sbornik materialov, odnosyashtihya k istorii Zolotoy Ord. T. I. Izvlecheniya iz sochineniy arabskih. Sankt Peterburg, 1884].

Тизенгаузен, В. Г. 1941 – Виктор Г. Тизенгаузен. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. II. Извлечения из персидских сочинений. Москва-Ленинград, 1941 [Viktor G. Tizengauzen. Sbornik materialov, odnosyashtihya k istorii Zolotoy Ord. T. II. Izvlecheniya iz persidskih sochineniy. Moskva-Leningrad, 1941].

Тихомиров, М. Н. 1952 – Михаил Н. Тихомиров. Список русских городов, дальних и ближних. – Исторические записки 40 (1952), 214–259 [Mihail N. Tihomirov. Spisok russkih gorodov, dal'nih i blizhnih. – Istoricheskie zapiski 40 (1952), 214–259].

Тъпкова-Заимова, В. Милтенова, А. 1996 – Василка Тъпкова-Заимова, Анисава Милтенова. Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България. София, 1996 [Vasilka Tapkova-Zaimova, Anisava Miltenova. Istoriko-apokaliptichnata knizhnina vav Vizantia i v srednovekovna Bulgaria. Sofia, 1996].

Цветкова, Б. 1972 – Бистра Цветкова. Ценен османски източник за историята на Добруджа през XVI в. – Известия на Народния музей-Варна XXIII/8 (1972), 209–231 [Bistra Tsvetkova. Tsenen osmanski iztochnik za istoriyata na Dobrudzha prez XVI v. – Izvestiya na Narodniya muzey-Varna XXIII/8 (1972), 209–231].

Babinger, Fr. 1937 – Franz Babinger. Robert Barge in Bulgarien (1652). – Известия на Историческото дружество в София XIV–XV (1937), 145–150.

Călători străini...II. 1970 – Călători străini despre Țările Române. Vol. II. București, 1970.

Călători străini...III. 1971 – Călători străini despre Țările Române. Vol. III. 1971. București, 1971.

Călători străini...IV. 1972 – Călători străini despre Țările Române. Vol. IV. București, 1972.

Călători străini...VI. 1976 – Călători străini despre Țările Române. Vol. VI. București, 1976.

Călători străini...I. 2011 – Călători străini despre Țările Române. Supl. I. București, 2011.

Cronici turcești...I. 1966 – Cronici turcești privind Țările Române. Vol. I. Sec. XV – mijlocul sec. XVII. București, 1966.

Cronici turcești...II. 1974 – Cronici turcești privind Țările Române. Vol. II. Sec. XVII – începutul sec. XVIII. București, 1974.

- De Beuplan, Ch.** 1861 – Le Chevalier de Beuplan. Description de l'Ukraine. Paris, 1861.
- De Peyssonel, M.** 1787 – M. de Peyssonel. Traite sur le commerce de la Mer Noire. T. II. Paris, 1787.
- Documente turcești...I.** 1976 – Documente turcești privind istoria României. Vol. I (1455–1774). București, 1976.
- DRH. A. I.** 1975 – Documenta Romaniae Historica. Ser. A. Moldova. Vol. I (1384–1448). București, 1975.
- DRH. B. I.** 1967 – Documenta Romaniae Historica. Ser. B. Țara Românească. Vol. I (1247–1500). București, 1967.
- El Libro...** 1999 – El Libro del conocimiento de todos los reinos (The Book of Knowledge of all Kingdoms). Edition, Translation and Study N. F. Marino. Tempe, 1999.
- Fermendžin, E.** 1887 – Eusebius Fermendžin. Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799. Zagrabiae, 1887.
- Georgii Pachymeris, I.** 1835 – Georgii Pachymeris. De Michaelae et Andronico Palaeologis. Vol. I. Rec. I. Bekkerus. – Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Bonnae, 1835.
- Georgii Pachymeris, II.** 1835 – Georgi Pachymeris. De Michaelae et Andronico Palaeologis. Vol. II. Rec. I. Bekkerus. – Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Bonnae, 1835.
- Giurescu, C.** 1916 – Constantin Giurescu. Pseudo-cronicari. Enache Kogalniceanu. București, 1916.
- Historia de expeditione...** 1928 – Historia de expeditione Friderici imperatoris. – Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum. Nova Series. T. V. 1928, 1–115.
- Hurmuzaki, E. Densușianu, N.** 1891 – Eudoxiu de Hurmuzaki, Nicolae Densușianu. Documente privitoare la istoria românilor. Vol. II. P. 2. București, 1891.
- Hurmuzaki, E.** 1903 – Eudoxiu de Hurmuzaki. Documente privitoare la istoria românilor. Vol. XII. București, 1903.
- Iorga, N.** 1895 – Nicolae Iorga. Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului. Vol. I. București, 1895.
- Le Destan...** 1954 – Le Destan d'Umur Pacha. Texte, traduction et notes Irene Melikoff-Sayar. Paris, 1954.
- Nicephori Gregorae, I.** 1829 – Nicephori Gregorae. Byzantina Historia. Vol. I. Cura L. Schopeni. – Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Vol. XIX. Bonnae, 1829.
- Pelin, V.** 2008 – Valentina Pelin. Manuscrise din domnia lui Ștefan cel Mare (II). – Analele Pytnei IV/2 (2008), 249–325.
- Schiltbergers, H.** 1885 – Hans Schiltbergers. Reisebuch nach der Nürnberger Handschrift herausgegeben vob dr. V. Landsmantel. Tübingen, 1885.
- Soranzo, L.** 1599 – Lasaro Soranzo. L'Ottomano. Ferrara, 1599.

Публикации/Publications

- Аврамов, В.** 1929 – Васил Аврамов. Юбилеен сборник Плиска-Преслав. Ч. II. София, 1929 [Vasil Avramov. Yubileen sbornik Pliska-Preslav. Ch. II. Sofia, 1929].
- Андреев, Й.** 1993 – Йордан Андреев. България през втората четвърт на XIV век. Велико Търново, 1993 [Yordan Andreev. Bulgaria prez vtorata chetvart na XIV vek. Veliko Tarnovo, 1993].
- Атанасов, Г.** 1993 – Георги Атанасов. Отново за локализацията на средновековния град Вичина. – ИИПр XXXIX/3 (1993), 3–19 [Georgi Atanasov. Otnovo za lokalizatsiyata na srednovekovniya grad Vichina. – Istoricheski pregled XXXIX/3 (1993), 3–19].
- Атанасов, Г.** 2009 – Георги Атанасов. Добруджанското деспотство. Към политическата, църковната, стопанската и културната история на Добруджа през XIV в. Велико Търново, 2009 [Georgi Atanasov. Dobrudzhanskoto despotstvo. Kam politicheskata, tsarkovната, stopanskata i kulturnata istoria na Dobrudzha prez XIV v. Veliko Tarnovo, 2009].
- Атанасов, Г.** 2015 – Георги Атанасов. Първостроителите на българската държавност. Органа, Кубрат, Аспарух, Тервел. София, 2015 [Georgi Atanasov. Parvostroitelite na balgarskata darzhavnost. Organa, Kubrat, Asparuh, Tervel. Sofia, 2015].
- Божилов, Ив. Гюзелев, В.** 1999 – Иван Божилов, Васил Гюзелев. История на средновековна България (VII–XIV век). София, 1999 [Ivan Bozhilov, Vasil Gyuzelev. Istoria na srednovekovna Bulgaria (VII–XIV vek). Sofia, 1999].
- Божилов, Ив. Гюзелев, В.** 2004 – Иван Божилов, Васил Гюзелев. История на Добруджа. Т. 2. Велико Търново, 2004 [Ivan Bozhilov, Vasil Gyuzelev. Istoria na Dobrudzha. T. 2. Veliko Tarnovo, 2004].

Владимиров, Г. 2019 – Георги Владимиров. Великата България на Волга през средните векове. София, 2019 [Georgi Vladimirov. Velikata Bulgaria na Volga prez srednite vekove. Sofia, 2019].

Грозданова, Ел. Андреев, Ст. 1998 – Елена Грозданова, Стефан Андреев. Джелепкешаните в българските и съседните им земи през XV–XVIII век. София, 1998 [Elena Grozdanova, Stefan Andreev. Dzhlepkeshanite v balgarskite i sasednite im zemi prez XV – XVIII vek. Sofia, 1998].

Гюзелев, В. 1981 – Васил Гюзелев. Средновековна България в светлината на нови извори. София, 1981 [Vasil Gyuzelev. Srednovekovna Bulgaria v svetlinata na novi izvori. Sofia, 1981].

Гюзелев, В. 1985 – Васил Гюзелев. Училища, скриптории, библиотеки и знания в България (XIII–XIV век). София, 1985 [Vasil Gyuzelev. Uchilishta, skriptorii, biblioteki i znaniya v Bulgaria (XIII–XIV vek). Sofia, 1985].

Гюзелев, В. 1994 – Васил Гюзелев. Столици, резиденции и дворцова култура в средновековна България (От номадския стан към царския двор). – ИНИМ X (1994), 39 – 65 [Vasil Gyuzelev. Stolitsi, rezidentsii i dvortsova kultura v srednovekovna Bulgaria (Ot nomadskiya stan kam tsarskiya dvor). – INIM X (1994), 39 – 65].

Гюзелев, В. 1995 – Васил Гюзелев. Очерци върху историята на Българския Североизток и Черноморието (края на XII – началото на XV век). София, 1995 [Vasil Gyuzelev. Ochertsii varhu istoriata na Balgarskiya Severoiztok i Chernomoriето (kraya na XII – nachaloto na XV vek). Sofia, 1995].

Димитров, Б. 1985 – Божидар Димитров. Петър Богдан Бакшев. Български политик и историк от XVII век. София, 1985 [Bozhidar Dimitrov. Petar Bogdan Bakshev. Balgarski politik i istorik ot XVII vek. Sofia, 1985].

Димитров, Д. 2012 – Димитър Димитров. Венеция и Генуа на Западното Черноморие (XIII–XV в.). Пловдив, 2012 [Dimitar Dimitrov. Venetsia i Genua na Zapadnoto Chernomorie (XIII–XV v.). Plovdiv, 2012].

Димитров, Стр. Жечев, Н. Тонев, В. 1988 – Страшимир Димитров, Николай Жечев, Васил Тонев. История на Добруджа. Т. 3. София, 1988 [Strashimir Dimitrov, Nikolay Zhechev, Vasil Tonev. Istoria na Dobrudzha. T. 3. Sofia, 1988].

Коледаров, П. 1989 – Петър Коледаров. Политическа география на средновековната българска държава. Ч. 2 (1186–1396). София, 1989 [Petar Koledarov. Politicheska geografia na srednovekovnata balgarska darzhava. Ch. 2 (1186–1396). Sofia, 1989].

Кръстев, Кр. 2011 – Красимир Кръстев. Българското царство при династията на Тертеревци (1280–1323). Пловдив, 2011 [Krasimir Krastev. Balgarskoto tsarstvo pri dinastiyata na Terterevtsi (1280–1323). Plovdiv, 2011].

Кръстев, Л. 2019 – Лъчезар Кръстев. Теодор Светослав – просопографски бележки за времето преди възцаряването му – В: Търновска книжовна школа. Т. 11. Пространства на паметта. Велико Търново, 2019, 459 – 479 [Lachezar Krastev. Teodor Svetoslav – prosopografski belezhki za vremeto predi vaztsaryavaneto mu. – V: Tarnovska knizhovna shkola. T. 11. Prostranstva na pametta. Veliko Tarnovo, 2019, 459 – 479].

Кузев, Ал. 1971 – Александър Кузев. Приноси към историята на средновековните крепости по Долния Дунав. Исакча (Облущица) и Тулча. – Известия на Народния музей-Варна XXII/ 7 (1971), 77–93 [Aleksandar Kuzev. Prinosi kam istoriyata na srednovekovnite kreposti po Dolniya Dunav. Isakcha (Obluchitsa) i Tulcha. – Izvestiya na Narodniya muzey-Varna XXII/7 (1971), 77 – 93].

Кузев, Ал. 1981 – Александър Кузев. Облущица-Исакча. – В: Български средновековни градове и крепости. Т. I. Градове и крепости по Дунав и Черно море. Съст. А. Кузев, В. Гюзелев. Варна, 1981, 211–216 [Aleksandar Kuzev. Obluchitsa-Isakcha – V: Balgarski srednovekovni gradove i kreposti. T. I. Gradove i kreposti po Dunav i Chernomore. Sast. A. Kuzev, V. Gyuzelev. Varna, 1981, 211–216].

Кузев, Ал. 1987 – Александър Кузев. Владял ли е цар Тодор Светослав Маврокастро. – ГСУ – Научен център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“ I (1987), 101–106 [Aleksandar Kuzev. Vladyal li e tsar Todor Svetoslav Mavrokastro. – GSU – Nauchen tsentar za slavyano-vizantiyski prouchvaniya „Ivan Dujchev“ I (1987), 101–106].

Марков, М. 1917 – Милан Марков. Историческите права на България върху Добруджа. София, 1917 [Milan Markov. Istoricheskite prava na Bulgaria varhu Dobrudzha. Sofia, 1917].

Мутафчиев, П. 1947 – Петър Мутафчиев. Добруджа. Сборник от студии. Т. IV. София, 1947 [Petar Mutaftchiev. Dobrudzha. Sbornik ot studii. T. IV. Sofia, 1947].

Мутафчиев, П. 1973 – Петър Мутафчиев. Избрани произведения. Т. II. Под редакцията на проф. Д. Ангелов. София, 1973 [Petar Mutaftchiev. Izbrani proizvedeniya. T. II. Pod redaktsiyata na prod. D. Angelov. Sofia, 1973].

Ников, П. 1929 – Петър Ников. Българи и татари през средните векове. Българска историческа библиотека III/ 2 (1929), 97–141 [Petar Nikov. Bulgari i tatari prez srednite vekove. – Balgarska istoricheska biblioteka III/2 (1929), 97–141].

Николов, Г. Н. 2011 – Георги Н. Николов. Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.). София, 2011 [Georgi N. Nikolov. Samostoyatelni i polusamostoyatelni vladeniya vav vazobnovenoto Balgarsko tsarstvo (kraya na XII – sredata na XIII v.). Sofia, 2011].

Павлов, Пл. 1989 – Пламен Павлов. Средновековна България и куманите. Военнополитически отношения (1186–1241 г.). – Трудове на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ IF XVII/3 (1989), 7–61 [Plamen Pavlov. Srednovekovna Bulgaria i kumanite. Voennopoliticheski otnosheniya (1186–1241 g.). – Trudove na BTU “Sv. sv. Kiril i Metodiy” IF XVII/3 (1989), 7–61].

Павлов, Пл. Атанасов, Г. 1994 – Пламен Павлов, Георги Атанасов. Преминаването на татарската армия през България (1241–1242 г.). Военноисторически сборник LXIII/1 (1994), 5 – 20 [Plamen Pavlov, Georgi Atanasov. Preminavaneto na tatarskata armia prez Bulgaria (1241–1242 g.). – Voennoistoricheski sbornik LXIII/1 (1994), 5 – 20].

Павлов, Пл. 1995 – Пламен Павлов. Татарите на Ногай, България и Византия (около 1270 – 1302 г.). – БСПр IV (1995), 121–130 [Plamen Pavlov. Tatarite na Nogay, Bulgaria i Vizantia (okolo 1270 – 1302 g.). – Balgarite v Severnoto Prichernomorie IV (1995), 121–130].

Павлов, Пл. Тютюнджиев, Ив. 1995 – Пламен Павлов, Иван Тютюнджиев. Българите и османското завоевание (края на XIII – средата на XV в.). Велико Търново, 1995 [Plamen Pavlov, Ivan Tyutyundzhiev. Balgarite i osmanskoto zavoevanie (kraya na XIII – sredata na XV v.). Veliko Tarnovo, 1995].

Павлов, Пл. 1996 – Пламен Павлов. Към интерпретацията на някои археологически и нумизматични находки от Северното Черноморие (XIII–XIV в.). – БСПр V (1996), 189 – 198 [Plamen Pavlov. Kam interpretatsiyata na nyakoi arheologicheski i numizmatichni nahodki ot Severnoto Chernomorie (XIII–XIV v.). – Balgarite v Severnoto Prichernomorie V (1996). 189 – 198].

Павлов, Пл. Владимиров, Г. 2009 – Пламен Павлов, Георги Владимиров. Златната орда и българите. София, 2009 [Plamen Pavlov, Georgi Vladimirov. Zlatnata orda i balgarite. Sofia, 2009].

Раич, Й. 1993 – Йован Раич. История на всички славянски народи и най-паче на болгари, хорвати и серби. Откъси. София, 1993 [Yovan Raich. Istoria na vsichki slavyanski narodi i nay-pache na bolgari, horvati i serbi. Otkasi. Sofia, 1993].

Рашев, Р. 1982 – Рашо Рашев. Старобългарски укрепления на Долния Дунав (VII–XI в.). Варна, 1982 [Rasho Rashev. Starobalgarski ukrepleniya na Dolniya Dunav (VII–XI v.). Varna, 1982].

Рашев, Р. 2008 – Рашо Рашев. Българската езическа култура (VII–IX век). София, 2008 [Rasho Rashev. Balgarskata ezicheska kultura (VII–IX vek). Sofia, 2008].

Русев, Н. 1997 – Николай Русев. Българите и татарите от „Златната Орда“ на Долни Дунав (втората половина на XIV в. – първата половина на XV в.). – БСПр VI (1997), 153–167 [Nikolay Russev. Balgarite i tatarite ot “Zlatnata Orda” na Dolni Dunav (vtorata polovina na XIV v. – parvata polovina na XV v.). – Balgarite v Severnoto Prichernomorie VI (1997), 153–167].

Русев, Н. Д. 1999 – Николай Д. Русев. На грани миров и эпох. Города низовьев Дуная и Днестра в конце XIII–XIV вв. Кишинев, 1999 [Nikolay D. Russev. Na grani mirov i epoch. Goroda nizovyev Dunaya i Dnestra v kontse XIII–XIV vv. Kishinev, 1999].

Русев, Н. Д. 2015 – Николай Д. Русев. Два варианта городской истории Средновекового Причерноморья – Белгород и Олеше. – В: Генуезская Газария и Золотая Орда. Археологические источники Восточной Европы. Казань-Симферополь-Кишинев. 2015, 19–38 [Nikolay D. Russev. Dva varianta gorodskoy istorii Srednokovnogo Prichernomor'ya – Belgorod i Oleshe. – V: Genuezskaya Gazaria i Zolotaya Orda. Arheologicheskie istochniki Vostochnoy Evropy. Kazan'-Simferopol'-Kishinev, 2015, 19–38].

Русев, Н. Д. Редина, Е. Ф. 2015 – Николай Д. Русев, Евгения Ф. Редина. Погребение кочевника с византийскими монетами у озера Катлабух и развитие этнополитической ситуации на Нижнем Дунае в XII веке. – Stratum plus 6 (2015), 99–107 [Nikolay D. Russev, Evgenia F. Redina. Pogrebenie kochevnika s vizantiyskimi monetami u ozero Katlabuh i razvitie etnopoliticheskoy situatsii na Nizhnem Dunae v XII veke. – Stratum plus 6 (2015), 99–107].

Руссев, Н. Д. Кривенко, А. В. Овчаров, Вл. 2019 – Николай Д. Руссев, Андрей В. Кривенко, Владимир Овчаров. Находки болгарских монет XIII – XIV вв. на Прутском-Днестровском приграничье Золотой Орды. – *Stratum plus*, 6, 2019, 193–208 [Nikolay D. Russev, Andrey V. Krivenko, Vladimir Ovcharov. *Nahodki bolgarskih monet XIII–XIV vv. na Prutskom-Dnestrovskom prigranichye Zolotoy Ordyy*. – *Stratum plus* 6 (2019), 193–208].

Стамати, К. 1850 – К. Стамати. Корреспонденция о Бессарабии и ее древних крепостях. – Записки Одесского общества истории и древностей. Т. II. Одесса, 1850, 805 – 815 [K. Stamati. *Korespondentsia o Bessarabii i ee drevnih krepostyah*. – *Zapiski Odesskago obshtestva istorii i drevnostey*. Т. II. Odessa, 1850, 805–815].

Тодорова, Ел. 1981 – Елисавета Тодорова. Вичина, Килия и Ликостомо. – В: Български средновековни градове и крепости. Т. I. Градове и крепости по Дунав и Черно море. Съст. А. Кузев. В. Гюзелев. Варна, 1981, 217–243 [Elisaveta Todorova. *Vichina, Kilia i Likostomo*. – V: *Balgarski srednovekovni gradove i kreposti*. Т. I. Gradove i kreposti po Dunav i Chernomore. Sast. A. Kuzev, V. Gyuzelev. Varna, 1981, 217–243].

Узелац, Ал. 2015 – Александар Узелац. Под сенком пса. Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века. Београд, 2015 [Aleksandar Uzelats. *Pod senkom psa. Tatari i juzhnoslovenske zemlje u drugoj polovini XIII veka*. Beograd, 2015].

Узелац, Ал. 2019 – Александар Узелац. Татари в Дунайско-Днестровском междуречье во второй половине XIV в. – Золотоордынское обозрение VII/3 (2019), 416 – 433 [Aleksandar Uzelats. *Tatary v Dunaysko-Dnestrovskom mezhdurechye vo vtoroy polovine XIV v.* – *Zolotoordynskoe obozrenie 7/3* (2019), 416 – 433].

Чеботаренко, Г. Ф. 1973 – Георгий Ф. Чеботаренко. Калфа – городище VIII – X вв. на Днестре. Кишинев, 1973 [Georgiy F. Chebotarenko. *Kalfa – gorodishte VIII – X vv. na Dnestre*. Kishinev, 1973].

Чеботаренко, Г. Ф. 1982 – Георгий Ф. Чеботаренко. Население центральной части Днестровско-Прутского междуречья в X – XII вв. Кишинев, 1982 [Georgiy F. Chebotarenko. *Naselenie tsentral'noy chasti Dnestrovsko-Prutskogo mezhdurechya v X – XII vv*. Kishinev, 1982].

Чикхеи, Л. 1997 – Ленке Чикхеи. Българи, преселници в Унгария през XV–XVI в. – В: Българите извън България. Сборник с материали от международния симпозиум, състоял се на 20 и 21 юни 1997 г. в Бургас. Велико Търново, 1997, 104–108 [Lenke Chikhei. *Balgari, preselnitsi v Ungaria prez XV–XVI v.* – V: *Balgarite izvan Bulgaria. Sbornik s materialii ot mezhduнародniya simpozium, sastoyal se na 20 i 21 yuni 1997 g. v Burgas. Veliko Tarnovo*, 1997, 104–108].

Bălcescu, N. 1878 – Nicolae Bălcescu. *Istoria romanilor sub Michaiu voda Vitezul*. București, 1878.

Beldiceanu, N. Bacque-Grammont, J.-L. Cazacu, M. 1982 – Nicoară Beldiceanu, Jean-Louis Bacque-Grammont, Matei Cazacu. *Recherches sur les Ottomans et la Moldavie ponto-danubienne entre 1484 et 1520*. – *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* (45)1 (1982), 48–86.

Brătianu, G. I. 1935 – Gheorghe I. Brătianu. *Recherches sur Vicina et Cetatea Alba*. Bucarest, 1935.

Ciociltan, V. 2012 – Virgil Ciociltan. *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*. Leiden-Boston, 2012.

Costan, G. 2014 – George Costan. Contextul ridicării bisericii cu plan cruce greacă înscrisa de la Niculițel (jud. Tulcea). – *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești* 20 (2014), 105–121.

Crivenco, A. Ovcarov, V. 2012 – Andrei Crivenco, Vladimir Ovcarov. Monede medievale bulgărești descoperite pe teritoriul dintre Prut și Nistru. – *Al XIII-lea simpozion de numismatică*. Chișinău, 2012, 23–26.

Korobeinikov, D. 2008 – Dimitri Korobeinikov. A broken mirror: the Kipcak world in the Thirteenth Century. – In: *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*. Ed. By F. Curta. With the assistance of R. Kovalev. *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages (450–1450)*. Vol. II. Leiden-Boston, 379–412.

Langu, S. 2003 – Sorin Langu. Fenomenul tezaurizării în sec. al VIII-lea – al XIV-lea în spațiul Extra-carpatic. – *Danubius* 21 (2003), 25–45.

Laurent, V. 1946 – Vitalien Laurent. Le metropolite de Vicina Macaire et la price de la ville par les Tartares. – *RHSEE* XXIII (1946), 225–232.

Mănucu-Adameșteanu, Gh. 2001 – Gheorghe Mănucu-Adameșteanu. *Istoria Dobrogei în perioada 969 – 1204. Contribuții arheologice și numismatice*. București, 2001.

Moisescu, C. 1976 – Cristian Moisescu. Un monument feudal dobrogean necunoscut – biserica Sf. Atanasie de la Niculițel. – *Muzeul național III* (1976), 241 – 248.

Moisescu, C. 2001 – Cristian Moisescu. *Arhitectura românească veche*. Vol. I. București, 2001.

Oberländer-Târnoveanu, E. Oberländer-Târnoveanu, I. 1981 – Ernest Oberländer-Târnoveanu, Irina Oberländer-Târnoveanu. Contribuții la studiul emisiunilor monetare și al formațiunilor politice din zona gurilor Dunării în secolele XIII – XIV. – SCIVA XXXII/1 (1981), 89–109.

Oberländer-Târnoveanu, E. 2004 – Ernest Oberländer-Târnoveanu. The coinage of the Genoese settlements of the western Black Sea shore and on the Danube. – Peuce. S. N. (15) 2 (2004), 285–296.

Panaiteșcu, P. P. 1936 – Petre P. Panaiteșcu. Mihai Viteazul. București, 1936.

Popescu, A. 2013 – Anca Popescu. Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistra (sec. XV–XVI). București, 2013.

Spinei, V. 1986 – Victor Spinei. Moldova in the 11th–14th centuries. București, 1986.

Spinei, V. 2009 – Victor Spinei. The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century. Leiden-Boston, 2009.

Stănică, A.-D. 2015 – Aurel-Daniel Stănică. Viața economică din Nordul Dobrogei în secolele X–XIV. Tulcea, 2015.

Stănică, A.-D. 2018 – Aurel-Daniel Stănică. The „Golden Horde” ceramics in Dobrudja (13th – 14th centuries). – Peuce. S. N. 16 (2018), 251–280.

Stănică, A.-D. Stănică, D. 2022 – Aurel-Daniel Stănică, Daniela Stănică. O poveste fara sfârșit. Arheologia Dobrogei Otomane. – Pontica LV (2022), 391–430.

Uzelac, A. 2016 – Alexandar Uzelac. The Port of Maurocastro, emperor Theodore Svetoslav and the Tatar elite in the Pontic steppes. – Историјски часопис LXV (2016), 45–59.

Vásáry, I. 2005 – Istvan Vásáry. Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365. Cambridge, 2005.

Vasiliu, I. 1995 – Ioan Vasiliu. Cimitirul medieval de la Isaccea. Biserica Sf. Gheorghe. – Peuce 11 (1995), 373–409.